

SZEMLÉ

DONÁTH PÉTER (2025): TANÍTÓKÉPZŐK, TANÁRAIK, DIÁKJAİK AZ 1945-1949. ÉVI POLITIKAI FORGÓSZÉLBEN. TREZOR KIADÓ, BUDAPEST.

Darvai Tibor: A tanítóképzés ügye a 20. század sorsfordulói során

<https://doi.org/10.71157/upsz.2025.05-06.09>

Donáth Péter a 20. századi radikális oktatásügyi-oktatáspolitikai változások egyik legrelevánsabb szakértője. Korábbi kötetében arra a kérdésre kereste a választ, hogy a 20. századi változások hogyan jelentek meg az oktatásügyi mezőben, s azon belül is leginkább a pedagógusképzés, a tanítóképzés területén. Idén megjelent kötetében is ehhez a témához kapcsolódik. Most az 1918-1919-es, az 1945-1949-es időszekek az 1956-os év radikális politikai-társadalmi átalakulásainak lenyomatát elemzi a magyarországi tanítóképzők intézményei tanárjainak és diákjainak életében.

A szerző kötetének előszavában referál arról a tényről, hogy a bemutatott oktatásügyi események – bár legalább 70 vagy akár 100 éve történtek – a tudományos elemzés tárgyaként ma is ideológiailag

terhelt témák. Hiszen egy világnézetileg igencsak megosztott közegben nem könnyű megvalósítani a történészcéh által elvárt objektív-tárgyilagos kutatási metodológiát. Mindezek nehezíthetik az olvasó percepcióját, de akár a szerző elemzését is.

A recenzens azonban szeretné kiemelni: Donáth Péter az oktatástörténet-írás e Szkülláitól és Kharübdüszektől magát végig távol tartotta kötetében.

Az elemzés tudományos objektivitását végig megőrizte, és konsekvensen végigvitte a kötet mindegyik tanulmányán.¹ (Egy e tekintetben kivételt képező mozzanatra a recenzió végén még visszatérek.)

A kötet tanulmányait három csoportba sorolhatjuk. Az első azoké, amelyek az oktatásügyi és azon belül a többnyire felekezeti kézben lévő tanítóképzés

a bemutatott oktatásügyi események ma is ideológiailag terhelt témák

¹ Érdemes megemlíteni, hogy a 20. századi oktatástörténettel foglalkozó kutatók nagy része az ideológiai terheltség mozzanatáról nem referál, talán, mondhatni, érthető módon. Ez alól jelen sorok szerzője sem kivétel, hiszen az 1960-as évek oktatásügyi változásait bemutató könyvében „szemeremes” módon nem tért ki erre a témára, annak konfliktusos volta miatt (Darvai, 2022).

államosításának előzményeit – történt az 1919-ben, vagy akár 1948-ban –, illetve ezek útját és a szembenálló felek küzdelmeit, valamint magának az államosításnak az implementációját írják le. A tanulmányok második csoportja a tanítóképzőknek az államosításra adott elutasító válaszát, az opponálás történetét mutatja be, illetve az állami erőszakszervezetek (pl. rendőrség, ÁVO) erre adott büntető-megtorló intézkedéseit. A tanulmányok utolsó csoportja pedig azon problematika körül forog, hogy a kieroszakolt államosítást követően hogyan, milyen módon működtek és működhettek a tanítóképző intézetek.

Az első csoportba illeszkedik a református és a katolikus tanítóképzők államosításának implementációját elemző két írás. Ez utóbbi nagyon részletesen és plasztikusan, lépésről lépésre mutatja be Mindszenty József hercegprímás és Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter konfliktusát az államosítás kapcsán. E konfliktus torkollott végül abba, hogy Mindszenty 1948. június 12-i körlevelében megtiltotta, hogy bármely pap, szerzetes vagy szerzetesnő munkát vállaljon bármely államosított oktatási intézményben.

Szemben a református egyházi megközelítéssel, ahol az egyház nem ellenzte pedagógusai állami munkavállalását, inkább biztosítani próbálta az átmenetet.

Az államosítás történetének több egymással párhuzamos narratívája is létezik (lásd pl. *Sáska*, 2016). Donáth Péter megközelítése kihangsúlyozza Mérei Ferencnek a folyamatban betöltött szerepét. Mérei 1945 és 1949 közötti tevékenységéről

olykor hajlamosak vagyunk megfeledkezni, és csak a félreállítását és rehabilitációját követő időszakról, vagyis az 1950-et követő szakaszcsoportról referálni. Mérei a kérdéses időszakban a kommunista párt vezető oktatáspolitikusa, 1948 végén az Országos Köznevelési Tanács (OKNT) utódintézménye, az Országos Neveléstudományi Intézet (ONI) vezetője. A közoktatásügy monopolhelyzetben lévő vezéréként legfőbb feladata a szovjet típusú közoktatási rendszer megteremtése Magyarországon. *Pléh Csaba* (2020) amellet érvel, hogy Mérei személyiségében e szakaszban is jelen volt a baloldali, gyermekközpontú pedagógia megvalósításának igénye, de az ONI vezetőjeként a kommunista – ekkor ez a sztálinizmust jelentette – társadalomszervező, a korábbi rendszert lebontó énjé bontakozott ki leginkább, az előbbivel szemben. Donáth e logikának megfelelően – bár valószínűleg Pléhtől függetlenül – leírja, hogy Mérei a tanítóképzés esetében propagálója az államosításnak. Donáth az is bemutatja, hogy Mérei az államosítás körüli harcot a reformellenesek és a reformerek harcaként írja le, ahol az igazság ér-

velése szerint a reformerek, az államosítás támogatóinak, vagyis a kommunisták oldalán van.

A tanulmányok második csoportjában fog-

lálnak helyet például a soproni és az esztergomi érseki tanítóképző diákjainak és tanáraiknak az államosítás elleni, 1948-as, békés tüntetését és az újonnan létrejövő magyar szocialista-kommunista államnak e tüntetésekre adott negatív reakcióját ismertető tanulmányok. Az MDP alakuló

a kieroszakolt államosítást követően hogyan, milyen módon működtek

ülésén maga Rákosi Mátyás is elmondta, hogy „a köztársaság üdve ma az iskolák államosítását követeli ki és azt, hogy ne ismerjünk kíméletet a reakcióval szemben” (274–275).² Révai József a soproni és az esztergomi tüntetések előtt elmondta: „a statáriális bíraskodásról szóló rendelkezések érvényben vannak és kiterjednek azokra is, akik az egyházi iskolák államosítása ürügyén zendüléseket szerveznek a demokrácia rendje ellen. Aki demokráciánk rendjére kezdet emel, annak lakolnia kell!” (277). Mindezen tényekkel a tanítóképzők államosítása ellen nyilvánosan küzdő tanárok és diákok is minden bizonnyal tisztában voltak, mégis részt vettek a tüntetéseken. A tüntetéseket a rendőrség és a tűzoltóság feloszlatta, majd ezt követte az ÁVO vizsgálata, a kihallgatás, amelybe a gumibotolás is belefért, majd a népbírói tárgyalás, végül pedig a börtönbüntetés vagy olykor akár az internálás is.

A tanulmányok utolsó csoportjának elemei az államosítás után kiépített rendszer működését írják le. E működésmód egyfelől a formális elfogadás metaforájával írható le, hiszen a tanítóképzős tanárok egy része a retorzióktól való

félelmétől vezérelve nem mert tiltakozni. A tantervi utasításokat, előírásokat és szabályokat formálisan betartották, azonban a felügyelet is érzékelte, hogy

a szocialista-kommunista rendszer iránti lojalitás csak kikényszerített. Már egy 1956-os brigádlátogatási jegyzet is megjegyezte, hogy a tanítóképzőkön „nem lát-szik, hogy a mi rendszerünkön nevelkedtek és a képzőkben sajátos „polgári etikai

légkör” tapasztalható” (160). A tanulmányokból kiviláglik, hogy a rendszer működésének másik jellemzőjének az irracionális, a „túlkapásokat” nevezhetjük. Erre jó példa az államosított pécsi püspöki tanítóképző példája, ahol az 1949-1950-es tanévben egy minisztériumi főelőadó tett látogatást. A főelőadó leírta, hogy a tanítóképző intézet igazgatójának irodáján az igazgató helyett a „Vörös sziget dinamója”, a tanári szoba helyett pedig a „Makarenko utódai” kifejezések találhatók. Valamint azt is, hogy a tanítóképzőben a termelési értekezlet délután négy órától olykor éjjel kettőig is eltartott, s érthető módon a tanári kar félt, tartott az igazgatótól, a „Vörös-sziget dinamója”-tól. Végül a főelőadói ellenőrzés eredményeként az igazgatót leváltották és áthelyezték.

Ahogy a bevezetőben is említettem, az objektivitás mozzanatát a szerző végig konzekvensen implementálja a kötet minden tanulmányába – talán egy érdekes kivétellel. Donáth Péter tudásszociológiai szempontból tanítóképzős oktatóként-kutatóként írta kötetét, ami azt is jelenti, hogy a tanítóképzés ügyét, a tanítóképzős

intézmények tradícióját

és szakmaiságát védi és félti mindenfajta állami ideológiától, érkezzon az a politikai spektrum bármely oldaláról. Mond-

ván: az állami ideológia

mindig „felülről” érkezik, akarva-akaratlanul opponálja a pedagógiai-neveléstudományi szakmaiságot, és igyekszik azt háttérbe szorítani. Ami ebben az értelemben a pedagógiai szakmaiság „romlásával” egyenértékű. Ugyanakkor azonban lehetséges,

² A szó szerinti idézetek Donáth Péter könyvéből valók, a megadott oldalszámok innen származnak.

hogy ez a teljes kötetet átható, szakmaiságot védő funkció nem hátrány, inkább erény.

Donáth Péter köte a 20. századi sorsfordulók idejére fókuszálva kiválóan írja le az állami politika-állami ideológia és az oktatásügy, s azon belül pedig a tanítóképzői szakma konfliktusának történetét – ahol is az előbbi mindig is erősebb volt, mint az utóbbi. S ez egyben annak története is,

hogy az állami ideológia kontrollja nem lehetett teljes, hiszen legtöbbször csak formális alkalmazkodásra tudta kényszeríteni a tanítóképzős oktatókat és azok tanulóit. Ahogyan Donáth pozitív értelemben használja a *kisemberek* kifejezést művében; ez volt és ez lehetett a „kisemberek” hatalma és reménye a totális kontrollra törekvő állami politikai hatalommal szemben, nem csak a 20. században.

Felhasznált szakirodalom

Darvai Tibor (2022): Oktatáspolitikai a korai Kádár-korszakban, a Tanító című folyóirat elemzése alapján. Gondolat, Budapest.

Pléh Csaba (2020): Mérei Ferenc a polgári és a szocialista embereszmény feszültségei közepette. *Educatio*. 29. 4. sz., 545–566.

Sáska Géza (2016): Az egységes és általános iskola megteremtése. *Iskolakultúra*. 26. 6. sz., 44–66.

Fenyves György (szerk., 1979): *A gyermekvilág csodái*. Móra, Budapest, 174–175. o. A fotós a könyvből nem azonosítható.

Ahogy „A gyermekvilág csodái” című (gyermekvilág helyett főként a képzelt „gyerekség” köré épített kulturális falansztereket mutató) könyvben megláttam ezt a képet, bevillant a 2019/7–8. számunk címlapja (itt nem szerepel) a döglött holdrakétát bámoló macival. Ez a kép sok más fotóval együtt a Balatoni Úttörővárosban működő egykori Gyermekalkotások Galériája gyűjteményének egy raktárban egymásra hányt darabjairól készült 2019 őszén. Ő kell legyen hát! Ő az! „Kádár János ajándék mackója zánkai sráckezekben” – így a könyv. Megkíséreltem az azonosítást. Nem ő volt.

Végül ráleltem a Kádár-macira. Rakétás faj- és elvtársa mögött ült egy fel nem használt ÜPSz-os fotón (jobbna lent). „Az egyik legnagyobb becsben tartott ajándék” – így a könyv.

Legnagyobb becs, sráckezek. How do you do, fellow kids! Tudom, Kádár-maci, régen még számítottál, ha igazából csak egy fotósnak is. Sajnálom, hogy én már egy másikat becsültem meg,

és nem vettem észre, hogy egyedül vagy, és kérdezetlenül szomorú. Csak mert a másik emblematikusabb volt, jól használható volt, ahogy az azóta eltelt évtizedek drogiától kiütve szemlél egy soha el sem indított úrjárművet – fontos lett egy kicsit, ha csak egy fotósnak is. Neked meg nem volt ott, akkor helyiértéked. Te is tudtad ezt, hát rám se néztél. Sic transit gloria bundi, ne haragudj.

Tudod: „egy játékmackó nem hibás”.

